

J. TUMAS-VAIŽGANTAS UNIVERSITETE

Aldona VAITIEKUNIENĖ

Margame, staigiais politiniais-visuomeniniais lūžiais ir sudėtingais nacionalinės kultūros reiškiniiais nužymėtame XIX a. pab. XX a. pr. Lietuvos gyvenime Juozas Tumas-Vaižgantas vaidino įžymų vaidmenį. Jis vienas produktyviausių ir kartu prieštaringiausių mūsų literatūros ir kultūros veikėjų. Visuomeniškos prigimties, be galo temperamentingas, J. Tumas sukosi pačiame įvykių sūkuryje, priklausė įvairiausiems komitetams, draugijoms, organizacijoms. J. Tumo pavardė mirgėte mirgėjo laikraščiuose, kurių vienus jis redagavo, kituose — gausiai bendradarbiavo. Jis skersai ir išilgai išvažinėjo Lietuvą (ir ne tik Lietuvą!), ir retas anuo metu nepažino Tumo. Amžininkams labiausiai imponavo J. Tumo energija, atvirumas, tiesumas ir sąžiningumas. Jo vardas asocijavosi su judraus, gyvo, labai simpatingo žmogaus paveikslu dažnai net ir tiems, kurių nepatenkino ar buvo stačiai svetimi J. Tumo politinės veiklos akiračiai, besibaigiantieji lietuviškosios buržuazijos ideologija.

Ilgainiui J. Tumo daugiasluoksniame interesų rate ėmė ryškėti dvi kryptys — grožinė kūryba ir literatūros mokslas bei kritika. Pasirodė stambiausi prozos kūriniai, literatūros istorijai skirtos studijos, daugybė literatūros kritikos straipsnių. Atskirais tomiais imta leisti Vaižganto raštus. Atsidėti literatūrai ir ypač literatūros mokslui didelės reikšmės turėjo J. Tumo darbas Universitete.

* * *

Į Lietuvos Universitetą J. Tumas buvo pakviestas 1922 m. Tai buvo pirmieji Universiteto darbo metai¹. Reformavus Socialinių mokslų fakultetą, įsteigti du atskiri fakultetai — Teisės ir Humanitarinių mokslų².

Humanitarinių mokslų fakultete lietuvių literatūros kursus skaitė Mykolas Biržiška, kuris buvo lietuvių ir giminiškų tautų literatūros katedros

¹ Universitetas įsteigtas 1922.II.16; iki tol veikė Aukštieji Kursai. Zr. Vytauto Didžiojo Universitetas. Antrųjų penkerių metų (1927.II.16—1932.IX.1) apyskaita, K., 1933, p. 493.

² Ten pat, p. 14.

vedėjas ir fakulteto dekanas³. Humanitarinių mokslų fakultete tuo metu jau dirbo J. Jablonskis, K. Būga, E. Volteris, V. Krėvė-Mickevičius.

J. Tumas mokslo laipsnių, vardų, pagaliau net aukštojo mokslo diplomo bei specialaus filologinio pasirengimo neturėjo. Jis tebuvo baigęs realinio profilio vidurinę mokyklą Dinabarke (1888) ir Kauno kunigų seminariją (1893).

Mokslinius J. Tumo interesus pirmasis pažadino prof. K. Jaunius, kuris seminarijoje skaitė lietuvių kalbos kursą. Jis išmokė mokslą „tirti, gerbti, net jį apoteozuoti“⁴. Toliau J. Tumas savo jėgomis tuos interesus brandino ir gilino. Bažnytinės ir caro valdžios blaškomas po tolimiausius Lietuvos užkampius, jis rinko tautosaką, domėjosi etnografija. Mokslo reikalai J. Tumą vėl suvedė su K. Jaunium, kuriam siuntinėjo į Peterburgą užrašytas dainas⁵, etnografinę medžiagą. Jis korespondavo su K. Būga, užmezgė ryšius su Geografijos Draugija Peterburge. Pirmajai tarptautinei istorinių ir šių dienų rūbų ir reikmenų parodai Peterburge (1902—1903) J. Tumas nusiuntė lietuvių tautinių rūbų ir papuošalų kolekciją. Už tai buvo apdovanotas antrojo laipsnio diplomu⁶.

J. Tumo mokslinių interesų ratas dar labiau praplatėjo, gyvenant Vilniuje. 1907 m. jis įstojo į Lietuvių Mokslo Draugiją⁷. Ši draugija telkė žymiausias ano meto intelektualines jėgas. Draugijos pirmininkas buvo dr. J. Basanavičius, draugijai priklausė dr. St. Matulaitis, rašytojai G. Landsbergis, Lazdynų Pelėda, Žemaitė, dailininkas A. Žmuidzinavičius, inžinierius P. Vileišis, Karaliaučiaus universiteto prof. A. Becenbergeris, Peterburgo universiteto prof. E. Volteris, prof. K. Jaunius, K. Būga, J. Jablonskis, M. Biržiška ir kt.⁸ Draugijos susirinkimuose J. Tumas skaitė pirmuosius savo mokslinius referatus: „Apie lietuvių „numą“, „Žemaičių vyskupo Simano kunigaikščio Giedraičio rolė per krokuvmetį (1832)“. Lietuvių Mokslų Draugijos bibliotekai jis padovanojo nemaža surinktos medžiagos, o taip pat net 414 knygų⁹.

Per ketvirtį amžiaus J. Tumas ypač daug faktų ir įvairios medžiagos buvo sukaupęs lietuvių literatūros istorijai. Bažnyčių, įvairių komitetų, redakcijų archyvuose, dvarų bibliotekose jis surado neskelbtų kūrinių, kultūros veikėjų bei rašytojų asmeninių dokumentų, laiškų. Antai Svėdasų klebonijoje J. Tumas užtiko Antano Klemento rankraščius ir atidavė juos Lie-

³ Lietuvos Universitetas. 1922.II.16—1927.II.16. Pirmųjų penkerių veikimo metų apyskaita, K., 1927, p. 71 ir 204.

⁴ Vaižganto Raštai, t. IV, K., 1929, p. 185.

⁵ Vaižganto dainų rinkinys žuvo. Zr. K. Būga, Į kun. J. Tumą — „Mūsų Senovė“, kn. 1, 1921, p. 122.

⁶ Zr. K. Būga, Į kun. J. Tumą, — „Mūsų Senovė“, kn. 2, 1921, p. 83—89.

⁷ „Lietuvių tauta“, kn. 1, 1909, p. 311.

⁸ Ten pat, p. 149—160.

⁹ Ten pat, p. 304.

tuvių Mokslo Draugijai; „Tėvynės sarge“ paskelbė nespausdintas A. Vienažindžio dainas¹⁰; „Dirvoje-Žinyčioje“ — A. Fromo-Gužučio raštų sąrašą ir jo eilėraščius¹¹. Iš Rygos archyvų J. Tumas nusirašė Valerijono Zagurskio-Ažukalnio eilėraščius¹². Jis užrašė daugybę memuarų, sukauptė biografinių ir bibliografinių faktų. Šiuo tiesiog neišsenkamu žinių šaltiniu J. Tumas pasinaudojo, rašydamas įvairiomis progomis straipsnius periodikai. Savo curriculum vitae, pateiktame Lietuvos universitetui, jis nurodė: „Kaipo bibliografas esu aprašęs (recenzavęs ir svarstęs) bent du šimtu knygų ir šiaip jau leidinių; rašytojų biografijų davęs laikraščiams bent kelias (30) dešimtis“¹³.

Sukauptą literatūros istorijai medžiagą Juozas Tumas populiarino ir gyvu žodžiu. 1916 metų vasarą Voroneže jis skaitė vidurinių mokyklų mokytojams paskaitų ciklą „Apie veiksnius, kurie sudarė lietuvių literatūrą“¹⁴; Kaune, Aukštuosiuose karininkų kursuose, skaitė apie tėvynės pažinimą, tautybę literatūroje ir istorijoje¹⁵. Jis skaitė taip pat lietuvių literatūros paskaitas žurnalistų (reporterių) kursuose¹⁶, Švietimo Ministerijos Aukštesniuosiuose lietuvių kalbos kursuose. „Klausytojai,— rašė J. Tumas-Vaižgantas savo gyvenimo aprašyme, — rengią mano literatūros kursą skyrium išleisti. Aš pats dar nesu parengęs jokio kurso, nors man labai rūpi sudaryti vadovėlį gimnazijoms“¹⁷.

J. Tumas, sukaukęs tiek daug unikalios medžiagos, pats buvęs gyvu literatūrinio ir kultūrinio gyvenimo liudininku, turėjęs didžiulį literatūrinio darbo patyrimą, pagaliau būdamas įžymus rašytojas, iš karto užėmė reikšmingą vietą Lietuvos Universitete.

* * *

Dirbti Universitete J. Tumą paskatino V. Krėvė-Mickevičius. Pareiškime Humanitarinių mokslų fakulteto dekanui J. Tumas rašė: „Jei mano kvalifikacijos pasirodytų pakankamos, prašyčiau, kad pavelytumėte man po dvi valandas kas savaitė skaityti Universiteto studentams apie Lietuvių Raštus ir Rašytojus galo XIX ir pradžios XX šm. Pirmon galvon apie Maironį, Jakštą ir Kudirką“¹⁸.

¹⁰ Žr. A. Merkelis, Juozas Tumas-Vaižgantas, K., 1934, p. 328.

¹¹ Žr. Vaižganto Raštai, t. XII, K., 1929, p. 105—118.

¹² Žr. Vaižganto Raštai, t. XI, K., p. 76—91.

¹³ Centrinis valstybinis archyvas, Kauno filialas (CVA), F 557, b. 767.

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ J. Tumo sudarytoje „Tėvynės pažinimo paskaitų programoje“ plačiai paliečiamas švietimas Lietuvoje, literatūros reiškiniai nuo Mažvydo iki Maironio. Žr. LTSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos rankraštynas (MA CB), F 108—684.

¹⁶ MA CB, F 108—684.

¹⁷ CVA, F 557, b. 767.

¹⁸ Ten pat.

Humanitarinių mokslų fakulteto taryba (1922.IX.22) paskyrė J. Tumą Universiteto lektoriumi¹⁹. 1922 m. spalio 1 d. jis skaitė įžanginę paskaitą, kurios klausė ne tik gausi studentų auditorija, bet ir profesūra²⁰. Visą rudens semestrą Juozas Tumas skaitė apie Maironio kūrybą; 1923 m. pavasario semestre — apie V. Kudirką, M. Valančių, J. Basanavičių, Ad. Jakštą ir J. Šliupą. Už sėkmingą dėstymą fakultete ir išleistus paskaitų kursus fakulteto Mokslinė Taryba 1923 m. vasario 1 d. paskyrė jį eiti docento pareigas. Nuo 1924 m. birželio 6 d. J. Tumas patvirtinamas lietuvių ir giminiškų tautų literatūros katedros docentu²¹.

Doc. J. Tumo vedamiems seminarams, paskaitoms reikėjo dokumentų, archyvinių šaltinių, todėl jis pradėjo rūpintis rankraštynu. J. Tumo iniciatyva ir buvo įsteigtas (1923.III.12) Kultūros muziejus, vėliau pavadintas Humanitarinių mokslų fakulteto (Rašliavos) muziejumi. Jo vedėju buvo paskirtas doc. J. Tumas²². Kaip nurodoma fakulteto dekanu ir J. Tumo pareiškime Universiteto Senatui, Muziejuje turi būti kaupiami lietuvių kultūros šaltiniai: „raštai ir privatinė korespondencija lietuvių veikėjų ir kitų žmonių su veikėjais (autografai ir kopijos), žymesniųjų veikalų originalai, žymesniųjų žmonių fotografijos ir bet kokie paminklėliai, rašytojų leidiniai, rejestruoti mažesnieji straipsniai, korespondencijos laikraščiuose, jų keliamieji ginčai, viešosios prakalbos, raštų paminėjimai“ ir kt.²³. Muziejaus įkūrimui ir tvarkymui J. Tumas skyrė daug laiko ir jėgų. Jam pasitraukus iš Universiteto, 1929 m. Muziejaus vedėju buvo paskirtas V. Mykolaitis. Nuo 1930 m. Muziejaus fondai perkelti į Universiteto biblioteką, V. Biržiškos žinion²⁴. Perduoto rankraštyno fondus sudarė J. Tumo, A. Dambrausko, M. Jankaus (dalis „Aušros“ archyvo), prof. Becenbergerio korespondencija, prof. K. Būgos archyvas, P. Višinskio archyvas ir kt.²⁵.

J. Tumas aktyviai reiškėsi ir viešajame Universiteto gyvenime. Universiteto ir Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos posėdžiuose jis skaitė paskaitas: minint 40 metų nuo „Aušros“ pasirodymo (1923.III.20)²⁶, minint V. Kudirkos mirties sukaktuves (1927.XI.16)²⁷, švenčiant Vydūno²⁸, E. Volterio²⁹, M. Biržiškos jubiliejus³⁰. 1929 m. gegužės 7 d. Universitete įvyko iškilmingas aktas lietuvių spaudos draudimo panaikinimui paminėti. Pra-

¹⁹ Lietuvos Universitetas, 1927, p. 100.

²⁰ Zr. A. Merkelis, Juozas Tumas-Vaižgantas, p. 334.

²¹ CVA, F 557, b. 767.

²² Ten pat.

²³ MA CB, F 12—677.

²⁴ V. D. Universitetas, 1933, p. 213.

²⁵ Ten pat, p. 305.

²⁶ Zr. Vaižganto Raštai, XII, p. 5—21.

²⁷ Zr. Vaižganto Raštai, XIII, K., 1929, p. 5—13.

²⁸ Ten pat, p. 97—114.

²⁹ Zr. Vaižganto Raštai, XIV, p. 21—43.

³⁰ Ten pat, p. 5—20.

nešimus skaitė prof. Vac. Biržiška ir doc. J. Tumas³¹. Kaip Humanitarinių mokslų fakulteto delegatas, J. Tumas dalyvavo Lazdynų Pelėdos laidotu­vėse Tryškiuose (1926), J. Basanavičiaus laidotu­vėse Vilniuje (1927), Sat­rijos Raganos laidotu­vėse Židikuose (1930). Kartu su prof. E. Volteriu jis atstovavo Universitetui A. Baranausko 25 mirties metinių minėjime Anykš­čiuose.

J. Tumas visada ir visur gynė Universiteto garbę ir reikalus. Kai bur­žuazinė valdžia, siekdama apriboti Universiteto autonomiją, rengė reformą po reformos, J. Tumas (1930) pasirašė po memorandumu, kurį profesūra įteikė vyriausybei³².

J. Tumas nuoširdžiai bendradarbiavo ir su studentija. Jis buvo stu­dentų korporacijų, tiesa, dažniausiai tautininkiškos orientacijos (pvz., neo­lituanų) garbės narys, dalyvavo Humanitarų draugijos Literatų sekcijos veikloje, ypač literatūros vakaruose, literatūriniuose teismuose. Antai Uni­versitete ir už jo ribų pagarsėjusiame „Romantizmo teisme“, kurio pirmi­ninku buvo M. Biržiška, teisėjai — P. Augustaitis ir V. Dubas, J. Švaistas ir A. Venclova, kaltintojai — J. A. Herbačiauskas ir „Studento“ redaktorius H. Blazas, romantizmą gynė J. Tumas, J. Eretas ir V. Bičiūnas³³. J. Tumą, kaip įdomų literatūros vakarų dalyvį, prisimena buvę jo studentai St. Ang­lickis, J. Graičiūnas, K. Inčiūra, A. Miškinis ir kt. Jam pasirodžius salėje, dažnai kildavo ovacijos³⁴. J. Tumas bendradarbiavo studentų spaudoje, skatino dirbti literatūros ir mokslo darbą.

* * *

Dirbdamas Universitete, J. Tumas daugiausia jėgų ir laiko skyrė pa­skaitoms.

Per keturiolika semestrų (pradedant 1922 m. rudens semestru ir bai­giant 1929 m. pavasario semestru) doc. J. Tumas, skaitydamas XIX a. pab. ir XX a. pr. lietuvių literatūros kursą, pirmą kartą pateikė keliasdešimties rašytojų gyvenimo ir kūrybos apžvalgas, plačiai išanalizavo lietuvių pe­riodinę spaudą, parengė kelis kursus (Lietuvių literatūra rusų raidėmis; Romantizmas; Lietuvių kultūros centrai Rygoje, Mintaujoje ir Petrapilyje ir kt.). Jis taip pat palietė ir kai kuriuos naujus lietuvių literatūros reiškī­nius (pvz., keturvėjininkų sąjūdį) bei kūrinčius³⁵.

³¹ V. D. Universitetas, 1933, p. 153.

³² MA CB, F. 108—689.

³³ A. V e n c l o v a, Jaunystės atradimas, V., 1966, p. 113.

³⁴ A. Žirgūlio pasakojimas.

³⁵ Doc. J. Tumas Universitete skaitė šiuos kursus:

1922 m. rudens semestru apie Maironį.

1923 m. pavasario semestru apie V. Kudirką, M. Valančių, J. Basanavičių, Ad. Jakš­ką ir J. Sliupą.

Savo paskaitų kai kuriuos metodologinius principus J. Tumas išdėstė įvade į sintetinį kursą „Lietuvių literatūra rusų raidėmis“. Jis nurodė, kad tyrinėjimo principus didžia dalimi apsprendė pats objektas: „Viskas šiuo laiku pas mus tik gimsta, visam kam tik pradžia, niekas dar tiek neišsišakojo, tiek nesuskydo, kad jau privalėtų labai sąmoningo ir gudraus sintetiko. Šiuo tarpu mums dar sočiai pakaktų analitiko, kurs jau esamą literatūros medžiagą panagrinėtų, sudedamąsias jos dalis surastų ir aikštėn iškeltų... kurs sugebėtų pasergėti kūrybos diementus ir diemančiukus ir išskirtų juos nuo paprastų pigių blizgučių (...) sąmoningai surištų į vieną kūrėją, jo kūrybos objektą ir jo klausytoją“³⁶. Doc. J. Tumas griežtai akcentavo ir studento-klausytojo pareigas. Studentas turi būti ne skanumynų mėgautas, vien išsižiojęs kaip meška, kad jam gatavai kas sauja uogų įbertų, o jis tik nučiuolps jas³⁷. „Prisiverskite, studiozai, patys pasergėti tiriamojo literatūros veikalo visas teigiamąsias ir neigiamąsias ypatybes, pasižymėkite tai sau į sąsiuvinį ir per pratimus, proseminaruose, papildykite to docento žinias“³⁸. J. Tumas atsisakė skaityti literatūrą tiems, kurie patys neskaitys tos literatūros, nes tai būtų tiesiog „tuščias“ oro plakimas liežuvium, pasakų sakymas vakaruškininkams, ne mokslo tyrinėjimas³⁹. Kartu jis pažymėjo, kad nesąs didžiųjų pretenzijų žmogus, savo autoritetu nesidangstysiąs, tad su juo bendrai dirbti nebūsią per sunku ir įkyru.

1923 m. rud. sem. ir 1924 m. pav. sem. — apie A. Baranauską, brolius Juzumus, K. Skrodzki, apie lietuvių literatūrą rusų raidėmis, brolius Juškas, L. Ivinskį, A. Vištelį, M. Davainį-Silvestravičių, T. Zičkį, J. Miliauskį-Miglovarą, P. Vileišį, Mykolą ir Matą Miežinius, St. Dagilį, S. Gimžauską, „Šviesą“ ir šviesininkus: A. Vytartą, M. Sederavičių ir L. Kušeliauską.

1924—1925 m. — apie A. Vienožindį, A. Krikščiukaitį, Ks. Sakalauską-Vanagėlį, M. Jankų, „Apžvalgą“ ir apžvalgininkus: J. Dovydaitį, V. Kudirką, G. Petkevičaitę-Bitę, J. Andziulaitį-Kalnėną, J. Mačį-Kėkštą, J. Biliūną, A. Burbą, V. Demskį, M. Seižį-Dagilėlį, M. Valančių.

1925 m. rudens semestre kartojo skaitytus kursus — apie spaudos draudimo laikotarpio literatūrą — ir palietė naujus autorius: L. Didžiuliene-Žmoną, Vincą Stonį-Žitkevičių. Plačiau skaitė apie M. Valančiaus kūrybą ir lietuvių literatūrą rusų raidėmis.

1926 m. skaitė apie „Tėvynės Sargą“ ir rašytojus: M. Pečkauskaitę-Satrijos Raganą, P. Vaičiaitį, S. Pšibiliauskienę-Lazdynų Pelėdą, P. Kriaučiūną, M. Sikšnį, V. Pietarį V. Krėvę-Mickevičių. Pavasario semestre skaitė ir spec. kursą apie Maironį.

1927 m. skaitė sisteminį spaudos draudimo laikotarpio literatūros kursą. Iš naujų, anksčiau neapžvelgtų autorių, nagrinėjo J. Zauerveiną-Girėną, J. Zymantiene-Zemaitę, A. Zukauską-Vienuolį, S. Kymantaitę-Ciurlionienę, J. Lindę-Dobilą, Vydūną. Tais metais J. Tumas skaitė ir spec. kursą apie romantizmą.

1928 metais ir 1929 m. pavasario semestre J. Tumas kartojo anksčiau skaitytus kur-

³⁶ J. Tumo lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas. Lietuvių literatūra rusų raidėmis ir Broliai Juškos-Juškevičiai, K., 1924, p. 5—6.

³⁷ Ten pat, p. 7.

³⁸ Ten pat, p. 7—8.

³⁹ Ten pat, p. 8.

sus. Iš naujų, anksčiau nenagrinėtų autorių, palietė V. Zagurskj-Ažukalnj, J. Anusevičių, A. Roženą, A. Strazdą ir kt. Taip pat skaitė kursą apie lietuvių kultūros centrus Rygoje, Mintaujoje ir Petrapilyje.

Iš tikrųjų J. Tumas buvo vienas įdomiausių dėstytojų. Jis mokėjo sudominti klausytojus nagrinėjamo laikotarpio literatūros reiškiniiais. Jo paskaitas studentai gausiai lankė. Vaižganto paskaitų pasiklausyti ateidavo ir kitų specialybių bei fakultetų studentai, o taip pat ir profesoriai. Pvz., 1927 m. jo paskaitų visą semestrą klausė Halės Universiteto prof. Francas Špechtas, kuris buvo atvykęs į Universitetą skaityti lituanistikos dalykų⁴⁰.

Klausytojus domino ne vien turtingas docento paskaitų turinys, bet ir labai originali lektoriaus asmenybė. J. Tumas dėstė sugestyviai ir išraiškingai. Antai savo paskaitose apie A. Strazdą „dainų ir giesmių melodijas Tumas demonstruoja, jas uždainuodamas. Kiek galėdamas garsiau jis užtraukia „Pulkim ant kelių, visi krikščionys“, „Siratos dainą“, „Oi tu, tu, tu, strazdeli“ ir kitas. Klausytojai koncertui ploja, šaukdami „bis“. Ir docentas, ir klausytojai nepaprastai patenkinti⁴¹. Auditorijoje docentas jausdavosi labai laisvai, dažnai vaikščiodavo, gestikuliuodavo rankomis, o kalba buvo tokia pat žodinga, kaip ir jo grožiniuose kūriniuose, pilna šmaikščių žodelių⁴².

J. Tumas paskaitas dažnai skaitydavo be jokių užrašų, nors būdavo pasirašęs visą paskaitos tekstą. Pirmuosius sakinius jis perskaitydavo sėdėdamas, po to atsistodavo, vis rečiau bežiūrėdavo į tekstą, kol pagaliau jį visai pamiršdavo. Ir docento kalba liedavosi taip sklandžiai, tarsi jis matytų prieš akis gyvus asmenis, o raštus sklaidytų lapas po lapo⁴³.

Be galo ekspansyvus, atviraširdis Tumas paskaitų metu taip pat neslėpdavo savo emocijų: „Jūs nežinot, kaip man kartais skaudu? Širdis draskosi kaip pasiutusi katė. Ir kodėl mane visi puola? Dvasininkams aš nerimtas kunigas, beveik atskalūnas. Ir mano pamokslai kažkokia nesąmonė. (...) Kairiesiems aš juodašimtis, klerikalas, o krikdemams — parmazonas. O man visi geri, ir visus myliu, bile tik dirbtų ir tarnautų Lietuvos pažangai. Ar žydai, ar liuteronai — man vis tasia, kai matau, kad padorus žmogus“⁴⁴.

Vaiždzios ir turiningos doc. Tumo paskaitos buvo kruopštaus darbo rezultatas. Prof. P. Galaunė pasakoja, kad Vaižgantas, kurį laiką gyvenęs pas jį (kol remontavo butą Aleksoto gatvėje), „išštisas dienas dirbdavo savo kambaryje: tai ruošdavosi paskaitoms, tai rengdavo darbus spaudai“⁴⁵.

⁴⁰ V. D. Universitetas, 1933, p. 122.

⁴¹ A. Venclova, Jaunystės atradimas, V., 1966, p. 538.

⁴² A. Lastienės pasakojimas.

⁴³ V. Maknio pasakojimas.

⁴⁴ J. S v a i s t a s, Vaižgantas apeliuoja į auditoriją, — Kni. Pirmoji pradalgė. Literatūros metraštis, London, 1964, p. 343.

⁴⁵ P. Galaunės pasakojimas.

Iš J. Tumo paskaitų rankraščių išliko tik paskaitos apie romantizmą⁴⁶, paskaitų apie V. Kudirką nuotrūpos⁴⁷, paskaita apie J. Šnapštį-Margalį⁴⁸. Dalį paskaitų J. Tumas paskelbė atskirais leidiniais, o taip pat laikraščiuose bei žurnaluose. Paminėtinos monografijos apie Antaną Baranauską, Maironį, Vincą Kudirką-Vincą Kapsą, paskaitų ciklai apie aušrininkų grupę (A. Vištelį, M. Davainį-Silvestravičių, T. Žičkį, St. Dagilį, S. Gimžauską ir kt.), „Šviesos“ grupę, „Apžvalgą“ ir apžvalgininkus, A. Vienažindį, A. Kriščiukaitį, Ks. Sakalauską ir kt.⁴⁹ Kaip Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys pasirodė Vaižganto Raštų XI, XII, XIII, XIV tomai, kuriuose buvo publikuojami anksčiau periodikoje skelbti straipsniai ir lietuvių literatūros istorijos medžiaga, jau panaudota paskaitose.

* * *

Lietuvių literatūros istorijos darbus J. Tumas skirstė grupėmis: pirmas veikėjų būrys — tai IV t. publikuojama medžiaga; antras veikėjų būrys — monografinės apybraižos apie A. Baranauską, Juzumus, L. Ivinskį, V. Kudirką, A. Vištelį ir kt.; trečias veikėjų būrys — A. Vienažindis, A. Kriščiukaitis, Ks. Sakalauskas, Maironis, L. Didžiulienė, „Apžvalga“ ir apžvalgininkai ir kt.; XI t. surinkti darbai sudaro ketvirtą veikėjų būrį, penktas veikėjų būrys — aušrininkai ir šviesininkai (XII t.); šeštasis būrys — beletristai (XIII t.) ir septintas veikėjų būrys — publicistai, menininkai (XIV t.).

⁴⁶ Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko universiteto Mokslinės bibliotekos rankraščių skyrius (VVU BR), F 294.

⁴⁷ MA CB, F 71—19.

⁴⁸ MA CB, F 12—154.

⁴⁹ Pasirodė šie J. Tumo paskaitų leidiniai:

J. Tumo lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas. „Apžvalgos“ grupė, Jonas Mačiulis-Maironis, K.-M., 1924, p. 272.

J. Tumo lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas. L. Ivinskis. Kovotojai, K., 1924, p. 67.

J. Tumo lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas. „Šviesos“ grupė (Šviesa ir šviesininkai. Kun. A. Vyrtartas, Serafimas Kušeliauskas, kun. M. Sederavičius), K., 1924, p. 52.

J. Tumo lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas. Lietuvių literatūra rusų raidėmis ir Broliai Juškos-Juškevičiai, K., 1924, p. 122.

J. Tumo lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas. Antanas Baranauskas, K., 1924, p. 117.

J. Tumo lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas. Broliai Juzumai-Juzumavičiai ir Kazimieras Skrodskis, K., 1924, p. 68.

J. Tumo lietuvių literatūros paskaitos. Aušrininkų grupė: I. A. Vištelis, M. D. Silvestravičius, T. Žičkis, J. Myliauskis. Aušrininkų grupė: II. P. Vileišis, Mykolas ir Matas Miežiniai, St. Dagilis, S. Gimžauskas, K., 1924, p. 278.

J. Tumo lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas. Kun. Juozapas-Silvestras Dovydaitis-Siaulėniškis Senelis, K., 1924, p. 43.

J. Tumo lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas. Vincas Kudirka-Vincas Kapsas, K., 1924, p. 46.

J. Tumo lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas. Antanas Vienažindys, Antanas Kriščiukaitis, Ksaveras Sakalauskas, Martynas Jankus, K., 1925, p. 173.

J. Tumo lietuvių literatūros paskaitos. „Apžvalga“ ir apžvalgininkai, K., 1925, p. 130.

Toks medžiagos grupavimas gana mechaniškas ir neturi vieningesnių vidinių principų. J. Tumas jo ėmėsi, matyt, norėdamas „Raštuose“ apimti labai įvairią ir skirtingą medžiagą, norėdamas įterpti įvairiomis progomis parašytus straipsnius ir šiaip darbus. Taip grupuodamas jis nelabai paisė rašytojo svarbos lietuvių literatūros istorijai, idėjinės ir meninės vertės kriterijų, pagaliau net chronologijos. J. Tumo literatūros istorijos darbuose, paskelbtuose „Vaižganto Raštuose“, susipina be galo marga, nevienodo lygio medžiaga: biografinės apybraižos, publikacijos ir komentarai, atskirų kūrinių anotacijos, išpūdžių škicai („Iš dieninio“), poleminiai straipsniai, kronikos, pagaliau pamokslai ir nekrologai.

Įdomiausias J. Tumo biografinės apybraižos ypač tos, kuriose liečia asmenis, su kuriais pats bendravo, asmeniškai pažinojo. Tai monografijos apie V. Kudirką, Maironį, straipsniai apie Žemaitę, Lazdynų Pelėdą, Šatrijos Raganą, Joną Basanavičių ir kt. Šiuose darbuose gausu paties autoriaus atsiminimų, išpūdingų aplinkos detalių. Jie labai vaizdingi ir konkretūs.

Į aptariamo rašytojo ar kultūros veikėjo asmenį Juozas Tumas žiūri kaip į gyvą realią asmenybę. Tokį santykį, kaip nurodo pats autorius, apsprendė tai, kad labai nedidelis laiko intervalas skyrė tyrinėtoją ir objektą. „Bet juo tolyn nuo jų, — rašė J. Tumas, — tuo jų figūros augs, kol pataps milžiniais. Ir tau vis tiek bus, kaip jie valgė, pykos ar erosui tarnavo, nes tau terūpės, ką jie iš savo sielos bus čia tolimiesiems padarę“⁵⁰. Iš tikrųjų — kartais visai nesvarbu, kas parašė kūrinį, juk parašytas kūrinys jau gyvena nepriklausomą nuo kūrėjo gyvenimą; kai nepažįsti autoriaus, tai vaizduotei jo vardas nieko ir nesako⁵¹. Vaižgantas nepritarė ir tokiam rašytojo asmenybės tyrinėjimo metodui, kai „iš raštų prisipešioja bent kelias dešimtis įvairių įvairiausių posmelių, dievai žino kokių tikslu ir kokia proga pasakyti, — ir iš šitų skutelių, kaip iš įvairių varšų akmenėlių, dirba mozaikinį jo portretą. Per tuos siauručiukus plyšelius — dainių posmelius, nori įlįsti į pačią dainiaus širdies gilumą“⁵². J. Tumas-mokslininkas subtiliai suvokė, kad menas turi savo specifiką, savo dėsnius, kuriais remiantis transformuojasi tikrovė ir asmeninė patirtis. Todėl, kalbėdamas apie Šatrijos Raganą ir turėdamas mažai duomenų, jis daro išlygą: „...remsiuos Šatrijos Raganos raštais, kur numanu bus aliuzijų į jos pačios dalykus. Tai, sakau, labai netikra, nes kūrėjas — melagis, nors iš savęs imasi temų“⁵³.

Rašytojų portretus J. Tumas dažniausiai piešė, panaudodamas biografines detales. Tai ne vidiniai, kūrybiniai portretai, o tikrąja to žodžio prasme — biografijos. Tokio pobūdžio darbai apie V. Kudirką, G. Petkevičaitę-Bitę, Lazdynų Pelėdą ir ypač rašytojus, bendradarbiavusius XIX a. pab.

⁵⁰ Vaižganto Raštai, t. IV, K.-V., 1922, p. 109.

⁵¹ Ten pat, p. 149.

⁵² Ten pat, p. 144.

⁵³ Vaižganto Raštai, t. XIII, p. 156.

periodinėje spaudoje. J. Tumas ypač mėgo plačiai apibūdinti rašytojo vaikystę, šeimą, artimuosius, nevengdamas ir gana intymaus pobūdžio faktų (pvz., apie V. Kudirką). Ir tie faktai dažniausiai paties tyrinėtojo surasti archyvuose, užrašyti iš gyvų liudininkų, o kartais tiesiog jėga ištraukti iš pačių rašytojų. Antai J. Tumas pateikė tokį Šatrijos Raganos laišką: „Iš tikro, tamsta piauni mane be peilio! Mano prigimtis kęsti nepakenčia viešumos. (...) Antra vertus ir apie didžiausius žmones reikia, mano nuomone, kalbėti kuo mažiausiai, jiems tebesant gyviems. Kas kita apie jų veikalus. Ir apie mano „veikalus“ kalbėk sveikas, kaip ir kiek benorėdamas — jie paleisti viešumon, tai kiekvienas turi teisę juos kritikuoti“⁵⁴. Tokiais atvejais J. Tumas tik apgailestaudavo, kad reikės tenkintis kitados per ilgus pažinties metus gautomis žiniomis.

Tiesa, J. Tumo biografinėse apybraižose kartais pasitaikydavo ir ne iki galo preciziškų, patikrintų faktų. Tam buvo objektyvių priežasčių — po ranka nebuvo šaltinių — ir subjektyvių aplinkybių — Vaižgantą-mokslininką dažnai įveikdavo Vaižgantas-menininkas, pasiduodąs įspūdžiui ir auto-sugestijai. Pavyzdžiui, prof. M. Biržiška mini tokį atvejį: Tumas „prieš keleris metus buvo apie mane viešai ką paskaitęs ir mano čia pat kai kurios jo paklaidos buvo pažymėtos ir pataisytos, jis savo rašinį įdėjo į Raštų tomą visai netaisęs; mano dėl to vėliau paklaustas teatsakė: guod scripsi — scripsi! Literatui, ypačiai Vaižgantui, kūrybinui ir kitais atžvilgiais tai ne tik atleisime, bet gal net pateisinsime, bet skaitytojus ir tyrinėtojus tai vis dėlto klaidina“⁵⁵.

Kai kurių faktinių netikslumų savo darbuose yra nurodęs ir J. Tumas. Bet tai vis dėlto reti atvejai. Todėl ne tik savo metu, bet ir šiandien J. Tumo darbai yra itin gausus ir reikšmingas šaltinis XIX a. lietuvių literatūrai tirti, ypač rašytojų biografijoms nušviesti. Jais remiasi ir mūsų tarybinis literatūros mokslas: akademinės „Lietuvių literatūros istorijos“ autoriai, R. Mikšytė studijoje „A. Baranausko „Anykščių šilelis“, V. Zaborskaitė monografijoje apie Maironį ir kt.

J. Tumo literatūros istorijos darbuose rašytojų asmenybės, jų biografijos visada glaudžiai siejamos su visuomenine aplinka. J. Tumo tyrimo metodui labai charakteringa literatūros ir istorijos ryšių akcentavimas. Literatūros istorija jam „apima beveik visą visuomeninę nagrinėjamo autoriaus laiko istoriją“⁵⁶. Kaip „raštuose atsispindi to laiko visuomenės dvasia“ — tai vienas iš pagrindinių kriterijų ir kūrinio vertės argumentų⁵⁷.

Istorinis determinizmas J. Tumo darbuose kartais taip akcentuojamas,

⁵⁴ Vaižganto Raštai, t. XIII, p. 155—156.

⁵⁵ M. Biržiška, V. Mykolaitis-Putinas, Naujoji lietuvių literatūra, — Kn. V. D Universiteto žinios, Nr. 2, K., 1936, p. 69.

⁵⁶ Lietuvių literatūra rusų raidėmis, p. 12.

⁵⁷ Vaižganto Raštai, t. XIX, K., 1933, p. 72.

jog nebelieka vietos vidiniams meno dėsniams, pagaliau net pačios kūrybos analizei. Tai, žinoma, apsprendė ir labai specifiškas tyrinėjimo objektas. XIX amžių lietuvių literatūroje Juozas Tumas taikliai pavadino „visuomenės kuriozum“, nes „rašė, kas tik mokėjo“, ir „ne tiek buvo raštų (kitas tėra parašęs vieną antrą liesutę knygelę), kiek rašytojų“⁵⁸. Todėl vaižgantiškoje literatūros istorijoje ir dominuoja rašytojai, jų biografijos, „laiko istorija“. Tarybinis lietuvių literatūros mokslas teigiamai įvertino J. Tumo tendenciją kreipti dėmesio į smulkius lietuvių raštijos darbuotojus, iškelti ir apibūdinti jų veiklą bendrame kultūrinės raidos fone, parodyti kad ir kuklų, bet kai kuriais atžvilgiais naudingą jų darbą⁵⁹. Šiame raštijos sraute išskirdamas pagrindines figūras, nagrinėjamo laikotarpio lietuvių literatūros stambiausius rašytojus — A. Baranauską, V. Kudirką, Maironį, — J. Tumas irgi išliko daugiau biografu, analitiku.

* * *

J. Tumo literatūros istorijos darbuose sintezės, koncepcijų nedaug. Ne-gausu ir probleminių, apibendrinančių darbų.

Viena pirmųjų sintetinio pobūdžio J. Tumo studijų „Lietuvių literatūra rusų raidėmis“, kurios mintis jis pratęsė straipsnyje „Raidžių grąžinimo 25 m. sukaktuvėms“⁶⁰. Pasiremdamas gausiais faktais, J. Tumas originaliai ir įdomiai sprendė lietuviškos spaudos draudimo problemą. Jis akcentavo carinės biurokratijos nesusigaudymą Lietuvos visuomeninių nuotaikų situacijoje, tradicijų ir tautos dvasinės kultūros lygio nepaisymą ir nurodė, kodėl nepavyko ši kraštutinė priemonė. J. Tumas iškėlė pažangiosios rusų inteligentijos teigiamą poziciją, pagaliau kai kurių lietuvių kultūros veikėjų dezorientaciją. Nuo tarybinio mokslo koncepcijos vaižgantiškoji skiriasi tuo, kad neatkreiptas dėmesys į revoliucinę XX a. pr. atmosferą, kuri turėjo didelės reikšmės panaikinant spaudos draudimą Lietuvoje. J. Tumo išvadas, matyt, palietė socialinė katalikybės doktrina, neigusi revoliucinį judėjimą.

Savaip J. Tumas interpretavo lietuvių „tautinį atgimimą“. Nacionalinės sąmonės apraiškų jis ieškojo dar gerokai prieš „Aušros“ pasirodymą. „Mes, kurie draudžiamus žurnalus leidome, — teigė autorius, — tebuvome seniai jau sukeltos tautinės idėjos skleidėjai“⁶¹. Pabrėždamas nacionalinės sąmonės apraiškas M. Daukšos, K. Donelaičio raštuose, Vilniaus universiteto aplinkoje, jis pernelyg ištirpdo nacionalinio judėjimo, kaip istoriškai apibrėžto reiškinių, sąvoką. Šios ir analogiškos J. Tumo koncepcijos daugiau priklauso istorijos-filosofijos sferai. Estetikos srityje plačiau išreikštas požiūris į romantizmą.

⁵⁸ Lietuvių literatūra rusų raidėmis, p. 12—13.

⁵⁹ Zr. Lietuvių literatūros istorija, t. III-1, V., 1961, p. 275.

⁶⁰ Zr. Vaižganto Raštai, t. XIX, p. 5—38.

⁶¹ Ten pat, p. 58.

Romantizmo teoriją Vaižgantas išdėstė paskaitose, kurių pagrindiniai teiginiai paskelbti straipsnyje „Romantiškasis idealizmas grįžta“⁶².

Kalbėdamas apie romantizmą, J. Tumas plačiai rėmėsi pasaulinės literatūros faktais, lietuvių literatūrinį ir kultūrinį gyvenimą bandė pateikti pasaulinės kultūros raidos kontekste. J. Tumo pažiūroms į romantizmą neabejotinai turėjo poveikį literatūros teoretikai K. Brodzinskis ir P. Koganas⁶³, kurie aiškino romantizmą visų pirma kaip tam tikros dvasinės savijautos tipą. J. Tumui romantizmas irgi pirmiausia tam tikras galvojimo, jutimo būdas, tai „širdies, sielos dalykas, nuotaika, kuri viską nudažo maloniu liūdesiu, kaip rudens rūkeliu, ir sukelia pasiilgimus“⁶⁴. Jisai suvokė, kad romantizme egzistuoja menininko išsiskyrimas su objektyvia tikrove, nepasitenkinimas ja, konfliktas tarp svajonių ir tikrovės. Bet visa tai J. Tumo interpretacijoje neturi artimesnių ryšių su pasaulėjautos išraiška, t. y. formos, stiliaus klausimais ar aplamai literatūros kryptimi. Todėl ir romantizmo definicija, nors labai plati, apima tik pasaulėjautos sritį: „Romantizmas tad savo esme yra aiškiai pareikštas idealistinis pasaulėvaizdis, vienas stipriausių idealinių puolimų į bekraštybes“⁶⁵. Romantikais J. Tumas vadino tokius skirtingus rašytojus, kaip S. Daukantas ir M. Valančius, Maironis ir Žemaitė, Lazdynų Pelėda, V. Krėvė ir Ad. Jakštas.

Idealizmas J. Tumui irgi daugiau išreiškia dvasinės savijautos tipą (ideališkas, idealus), o ne apibrėžtą filosofinę sistemą. Kartais tai tiesiog tik „techniškas“ terminas. Ši grynai „techniška“ idealizmo funkcija ypač akivaizdi „romantiškojo idealizmo“ teorijoje. „Romantiškuoju idealizmu“ J. Tumas vadino XX a. pr. lietuvių kultūroje ir literatūroje pasireiškusių romantizmo kryptį. Nurodymus „romantiškojo idealizmo“ santykį su ankstesnėmis romantizmo apraiškomis, Tumas pabrėžė, kad jis labiau akcentuoja ateitį, o ne praeitį, o iš romantizmo pasaulėžiūros principų (individum, nacija, universum) daugiau pabrėžia bendražmogiškuosius pradus.

J. Tumo „romantiškojo idealizmo“ teorija nebuvo nei ypač nauja, nei labai originali. Ji rėmėsi ne tik rusų ir lenkų estetinė mintimi⁶⁶, bet kartu buvo vienas iš lietuviškojo neoromantizmo teorijos variantų⁶⁷. Kaip ir lietuvių neoromantikai, J. Tumas manė, kad romantizmas artimesnis lietuvių

⁶² Zr. Vaižganto Raštai, t. XI, p. 19—47.

⁶³ Prie romantizmo paskaitų pridėtame literatūros sąrašė J. Tumas nurodo jų veikalus: K. Brodzinski, O klasyczości i romantyczności, Warszawa, 1918; П. С. Коган, Романтизм и реализм в европейской литературе XIX века, Петербург, 1919; П. С. Коган, Очерки по истории Западноевропейской литературы, т. I, Москва, 1923.

⁶⁴ Vaižganto Raštai, t. XI, p. 24.

⁶⁵ Ten pat, p. 25.

⁶⁶ J. Tumas literatūros sąrašė nurodo ir F. Stricho „Deutsche Klassik und Romantik“, bet šis veikalas, atrodo, didesnio poveikio „romantiškojo idealizmo“ teorijai neturėjo.

⁶⁷ Plg. V. Bičiūnas, Romantiškasis ir tautiškas idealizmas, — „Zidiny“, 1929, Nr. 3, p. 230—235; J. Dobilas, Reikalingumas mums renesanso ir kun. Vienožinskis, — „Skaitymai“, — Kn. 17, 1922, p. 105—109.

nacionalinei psichologijai, kad jis padės lietuvių literatūrai augti, stiprėti, išreikšti savo nacionalinį savitumą. Tačiau lietuviškasis neoromantizmas, atsiradęs tautos susiskaldymo, klasinių susirėmimų, bendrų nacionalinių šūkių žlugimo laikotarpiu, nebeturėjo tokių tvirtų šaknų Lietuvos dirvoje ir tokios plačios visuomeninės programos, kaip senasis romantizmas, pagimdytas nacionalinio išsivadavimo kovos. Ir jeigu senasis romantizmas laikėsi griežčiausios opozicijos carinės santvarkos atžvilgiu, ryžosi keisti tikrovę, tai neoromantikai liko lojalūs viešpataujančiam režimui, o dalis jų netgi stjo oficialiosios ideologijos tarnybon⁶⁸.

Tokiu būdu, J. Tumo „romantiškojo idealizmo“ koncepcija tai ne tik abstrakti teorija, kurią jis pagal planą norėjo išdėstyti studentams. Imtis teorinių svarstymų jį pastūmėjo aktualūs to meto literatūrinio gyvenimo reikalai, ieškojimas kelių, kurie padėtų lietuvių literatūrai toliau tvirtėti. Pastarasis uždavinys ypač apsprendė J. Tumo romantizmo koncepciją, kuriai trūko estetinio apibrėžtumo ir konkretumo. Plačią ir tiksliau neapibrėžtą J. Tumo romantizmo teoriją kritikavo prof. V. Mykolaitis-Putinas, kuris romantizmo sąvoką siejo su formos, stiliaus klausimais⁶⁹.

Išreikšdamas pažiūras į romantizmą, J. Tumas kartu gynė ir vieną iš pagrindinių savo literatūros vertinimo kriterijų — tautiškumą. Tautiškumo sąvoka jis kartais operavo gana aprioriškai, paprastai tik paminėdamas, kad kūrinys „tautiškas“, kad tarnauja tautos kultūrai. Tačiau J. Tumo tautiškumo sampratos ištakos neabejotinai slypi romantizmo filosofijoje, kuri ypač akcentavo tautos vaidmenį pasaulinėje meno ir kultūros istorijoje, teigė, kad tik per tautą galima pasiekti bendražmogiškus idealus. Tautiškumas, tautos dvasia, tautos senovė buvo mėgiamiausios romantizmo idėjos. Tautinis susipratimas J. Tumui taip pat visada buvo aukščiausia žmogaus ir net visuomeninės sąmonės pasireiškimo forma.

J. Tumo teigiamas tautiškumas buvo svetimas siauram nacionalizmui ir didžia dalimi išlaikė XIX a. romantizmo iškeltą tautinės idėjos patosą, apie kurį jis pats sakė: „Koks kilnus, koks žmogiškas nacionalizmas romantikų ideologijoje...“⁷⁰. Todėl ir reikalaujamas iš literatūros tautiškumo, Vaižgantas neatskyrė nuo lietuvių kultūros gyvenimo kitų tautybių žmonių. „Vaižganto Raštuose“ minimas kultūros veikėjų būrys labai margas savo tautine sudėtimi. Tautinę toleranciją J. Tumas visada laikė aukštos etinės kultūros požymiu⁷¹. Tolerancija buvo labai imponuojantis visos J. Tumo asmenybės bruožas.

Tautiškumo sąvoka Tumo interpretacijoje dažnai sutapo ir su aplamai idėjiškumo kategorija. Literatūra jam visų pirma rūpi kaip idėjų pasaulis.

⁶⁸ Zr. V. Kubilius, Salomėjos Nėries lyrika, V., 1968, p. 38.

⁶⁹ Zr. V. Mykolaitis-Putinas, Idealizmas ir romantizmas, — Kn. Literatūros etiudai, K., 1937, p. 72—73.

⁷⁰ Vaižganto Raštai, t. XI, p. 32.

⁷¹ Zr. Straipsnius apie J. Basanavičių. — Vaižganto Raštai, t. IV, p. 96—115.

Kūrėjas — tai idėjų gimdytojas, o kai „idėjos turinys aiškus, kūrybos formos darosi antraeilis dalykas“⁷². J. Tumo idėjų hierarchijoje reikšmingą vietą užėmė ir religija, todėl vaižgantiškoje literatūros istorijoje daug dėmesio skiriama klerikalinės ideologijos atstovams, religinio turinio rašytojams.

Bet J. Tumas labai tolerantiškas ir jam tolimos ideologijos rašytojų bei veikėjų atžvilgiu. Užtenka prisiminti jo straipsnį apie V. Kapsuką-Mickevičių. Tumas žavėjosi V. Kapsuko mokėjimu tarnauti savajai (socializmo) idėjai: jis „viską darė tokiu geroizmu, tokiu savęs išsižadėjimu, tokiu valios įtempimu, tokiu atsidėjimu idėjai ir savo naudos užmiršimu...“⁷³ Vaižgantas teigiamai įvertino ir XIX a. pabaigos demokratinės ideologijos poetus J. Mačj-Kėkštą, J. Andziulaitį-Kalnėną, gana griežtai pasisakė apie A. Baranauską, kai tas nusigrėžė nuo jaunystės idealų ir pasuko bažnytinės karjeros keliu. Tokį santykį visų pirma apsprendė subjektyvios Tumo savybės: aukšti etiniai idealai, humaniškumas, tolerancija, sugebėjimas pastebėti pozityvias vertybes. Turėjo įtakos ir jo estetinės pažiūros, literatūra, kuria domėjosi, literatūrinė aplinka, kurioje brendė.

Formuojantis Vaižganto pažiūroms į literatūrą, neabejotinos reikšmės turėjo mokymasis Dinabarko realinėje mokykloje, kur jis susipažino su rusų klasikine literatūra ir estetinė mintimi. Antai, gindamas „Pragiedrulių“ stilių, Vaižgantas sakė: „Basanavičius rašė perpus vokiškai, Šliupas perpus angliškai, Dambrauskas — lenkiškai, aš — rusiškai, kaip kam daugiau atsiėjo svetimos dvasios gerti“⁷⁴. Vaižgantas vertino Pisarevo, Dobroliubovo literatūros kritikos darbus⁷⁵, lietuvių literatūros reiškinius dažnai gretino su rusų literatūra (Žemaitę — su Gončiarovu⁷⁶, Dagilėlį — su Kocovu⁷⁷ ir kt.), žavėjosi Puškinu, Turgenevu, domėjosi M. Gorkiu.

J. Tumo estetines pažiūras veikė ir sąlytis su lenkų literatūra, ypač A. Mickevičiaus, Sienkevičiaus, Žeromskio, Reimonto ir kitų rašytojų kūryba. Lenkų literatūra sudarė didžiausią jo lektūros dalį⁷⁸. Per lenkų estetinę mintį atėjo į J. Tumo darbus kai kurie idealistinio pobūdžio teoriniai teiginiai, bet grynai estetiniai literatūros kriterijai, būdingi idealistinei estetikai. Jam buvo svetimi.

Kai kuriuose J. Tumo darbuose kartais net juntama estetinių kriterijų stoka. Tai viena iš priežasčių to nuolaidžiavimo, kuriuo ypač pasižymėjo J. Tumas — literatūros kritikas. Atlaidumą visų pirma skatino J. Tumo asmeninės savybės, polinkis visur ieškoti ir pastebėti gerį. Už tokį „deiman-

⁷² Vaižganto Raštai, t. XIX, p. 74.

⁷³ Vaižganto Raštai, t. IV, p. 239.

⁷⁴ Vaižganto Raštai, t. I, K.—V., 1922, p. 87.

⁷⁵ Ten pat, t. IV, p. 90.

⁷⁶ Ten pat, p. 122.

⁷⁷ Vaižganto Raštai, t. XIII, p. 299.

⁷⁸ Vaižganto knygų sąrašas, LTSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto bibliotekos rankraštynas (LKLl BR), N 4366.

čiukų“ ieškojimą jis kartais susilaukdavo ir aštrios kritikos. Pavyzdžiui, didelę reakciją sukėlė teigiamas atsiliepimas apie Salio Šemerio knygą „Granata krūtinėje“, apie keturvėjininkus, o ypač „Skaitymų“ žurnale paskelbtas straipsnis „Knygoms apginti... nuo kritikų“⁷⁹.

Vaižgantas nemėgo beveidžio objektyvizmo. J. Tumo literatūros kritikos ir istorijos darbuose, kokio žanro jie bebūtų, aiškiai jaučiama autoriaus pozicija, jo asmuo. Ekspansyvios jo prigimties nepatenkino potekstė, iš faktų bei argumentų išplaukiančios išvados. Jis apipindavo faktus emocijiniais komentarais: džiaugėsi arba pyko, aukštino arba smerkė. Todėl ir J. Tumo literatūros istorijai skirtų darbų tekstai gausiai išmarginti emocijinėmis „eksplozijomis“. Nuotaika, įspūdis jam turėjo didelę įtaką. „Dabar man pačiam rodos, kad daugelis dalykų,— rašė J. Tumas, — kuriuos padarome taip ar kitaip, dažnai pridera nuo nuotaikos, o ne nuo įsitikinimo, apžadų — principų ar kito ko aukšto“⁸⁰. J. Tumo literatūros istorijos, o ypač kritikos darbus ne visada vertėtų tiesiogiai susieti su jo estetinėmis pažiūromis bei ideologija.

J. Tumas mėgo išsakyti analogijas bei asociacijas, susijusias su savo gyvenimu. Jo darbuose gausu autobiografinių detalių, tat nepakeičiamas šaltinis paties Vaižganto gyvenimui pažinti.

Kalbant apie Vaižganto kūrybą, dažnai nurodoma, kad labai sunku išvesti ribą tarp beletristikos ir publicistikos. Literatūros istorijos darbuose irgi vos ne lygiomis teisėmis dalyvauja Vaižgantas-mokslininkas ir Vaižgantas-publicistas, netgi beletristas. Ši, originalios J. Tumo asmenybės apspręsta, jo darbų savybė susilaukė gana daug priekaištų.

J. Tumas savo mokslo darbus norėjo tobulinti, taisyti. Jis ne kartą nurodė, kad tedavęs tik medžiagos literatūros istorijai, tik „palaidų žinių“. J. Tumas rengėsi literatūros istorijos darbus pertvarkyti ir parengti sistemingą spaudos draudimo laikotarpio literatūros kursą.

* * *

Doc. J. Tumas 1929 m. kovo 1 d. kreipėsi į Humanitarinių mokslų fakulteto dekaną, prašydamas atleisti iš pareigų. Pareiškime jis rašė: „Iš motinos paveldėtas dusulys darosi man vis sunkesnis rudens ir žiemos metu. Jau gerokai seniai, kaip aš nebegastroliuoju su savo paskaitomis provincijoje ir Kaune. O dabartinės mūsų auditorijos, karštos ir pritroškintos, jaučiu pabaigė man pakirsti plaučių tamprumą. Paskaitas aš gaunu tikrai atsirgti“⁸¹. Taryba doc. Tumą iš einamų pareigų atleido (1929.IV.19);

⁷⁹ Zr. Vaižganto Raštai, t. IV, p. 83—96.

⁸⁰ Vaižganto Raštai, t. IV, p. 137.

⁸¹ CVA, F 557, b. 767.

lietuvių literatūrą dėstyti buvo išrinktas Teologijos-filosofijos fakulteto prof. V. Mykolaitis⁸². Universitetas išrūpino J. Tumui pensiją.

1929 m. spalio 20 d. Universitete įvyko iškilmingas posėdis, kurio metu Humanitarinių mokslų fakulteto dekanas prof. V. Krėvė-Mickevičius įteikė doc. J. Tumui garbės daktaro diplomą⁸³.

Atsisakęs docentūros, J. Tumas ryšių su Universitetu nenutraukė. Jis lankėsi bibliotekoje, ypač rankraščių skyriuje. 1932 m. pavasario semestre J. Tumas privatdocento teisėmis dar skaitė apžvalginį kursą — „Moterys lietuvių literatūroje“⁸⁴, bet dėl pablogėjusios sveikatos jo nebaigė.

— — —

Su Universitetu glaudžiai susijęs paskutinysis J. Tumo gyvenimo dešimtmetis Kaune. Tai pats produktyviausias lietuvių literatūrai ir mokslui jo gyvenimo laikotarpis, kuris paliko nenykstančių vertybių. Dar ilgai J. Tumo literatūros istorijos darbai teiks tyrinėtojams įdomių faktų, originalių minčių, bus savito stiliaus pavyzdžiu.

Plačių interesų J. Tumo asmenybę įvertinti tikėtų jo paties žodžiai: „Yra dvejopų talentingųjų žmonių. Vieni, vientisieji, atitinka tikrąjį savo pašaukimą, kaip kirvis kotą, ir jau per visą savo amžių jo nebeapleidžia. Specialistai gerai ir daug padirba vienodo darbo... Kiti, šakotieji, neatitinka tikrojo savo pašaukimo ar talento; jie per visą savo amžių blaškosi, dirbdami dešimteriopus darbus ir nors taip pat daug padirba, tačiau, kad tai esti išsisklaidę į krūvų krūveles, jų visų tuo akiplotu neapimsi ir todėl netesi greituoju įvertinti“⁸⁵.

Vienu žvilgsniu sunku aprėpti ir J. Tumo-Vaižganto veiklos plotus.

1968, lapkritis

Ю. ТУМАС-ВАЙЖАНТАС В УНИВЕРСИТЕТЕ

Алдона ВАЙТЕКУНЕНЕ

Резюме

Выдающийся литовский писатель Юозас Тумас-Вайжгантас (1869—1933) работал в основном в области прозы. Вместе с тем долголетнее преподавание в университете способствовало его давним литературоведческим склонностям и позволило сосредоточиться на целом ряде актуальных вопросов по истории литовской литературы.

⁸² V. D. Universitetas, 1933, p. 205.

⁸³ Ten pat, p. 214.

⁸⁴ CVA, F 557, b. 767.

⁸⁵ Vaižganto Raštai, t. IV, p. 155.

Его литературоведческие исследования развились преимущественно на основе лекций, прочитанных студентам гуманитарного факультета Каунасского университета. Большинство лекций доцента Ю. Тумаса опубликовано отдельными изданиями и в собрании сочинений писателя (тт. XI—XIV). Историко-литературные работы Ю. Тумаса отличаются жанровым разнообразием; среди них особенно выделяются оригинальностью и богатством фактическим материалом критико-биографические очерки (напр., о А. Баранускасе, В. Кудирке, Майронисе). Как исследователь Ю. Тумас очень внимателен к взаимосвязям литературы и истории, к миру идей художественного произведения. Будучи сам писателем он тонко чувствует особенности творческой психологии. В ряде работ Ю. Тумас излагает интересные историко-филологические и эстетические концепции.

В исследовательском методе Ю. Тумаса преобладает аналитический подход, который отчасти был вызван реальным состоянием литовской литературы XIX века. Фактическим материалом, накопленным в работах Ю. Тумаса, и его лучшими историко-биографическими очерками о литовских писателях XIX века широко пользуется и современное литовское советское литературоведение.

JUOZAS TUMAS-VAIŽGANTAS IN THE UNIVERSITY

Aldona VAITIEKONIENĖ

Summary

Juozas Tumas-Vaižgantas (1869—1933), a prominent Lithuanian writer, is known mainly for his prose work. But he was also inclined to do some literary research work. Lecturing at the University for almost ten years strengthened these inclinations and made it possible for J. Tumas to concentrate on a number of topical questions concerning the history of Lithuanian literature.

His literary essays were in many cases based on lectures delivered before Humanities students at the Kaunas State University. The greater bulk of these lectures was published in separate edition or in vol. XI—XIV of the "Collected works by Vaižgantas". J. Tumas's essays, concerning the Lithuanian literature of the past, are interesting works, marked by a vivid personal note and valuable for their abundance of fact. The most successful works in this field are devoted to such writers as Antanas Baranuskas, Vincas Kudirka, Maironis.

While doing his research work J. Tumas was particularly interested in relations between literature and history and in the world of ideas, incorporated by works of art. Himself a writer, he usually shows a good

insight into the artist's psychology. A number of essays by J. Tumas express interesting historical, philosophical and aesthetic conceptions.

J. Tumas preferred analytic methods in his literary research work, this was partly caused by the peculiarities of his object and material, the Lithuanian literature of the 19th century. The facts compiled by J. Tumas as well as his insight into the work of many 19th-century Lithuanian writers have proved useful to contemporary literary research work in Soviet Lithuania.